

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

ФАКУЛЬТЕТ № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

**з навчальної дисципліни «Історія держави та права зарубіжних країн»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**м. Харків
2023**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.09.2023 № 9.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 8.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 23.09.2023 № 9.

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Кириченко В. Є.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвіненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

1. Структура навчальної дисципліни
1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема 1. Історія держави і права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна.	5	2	2	0	0	1	
Тема 2. Виникнення та розвиток державності на Стародавньому Сході.	7	2	2	0	0	3	
Тема 3. Виникнення та розвиток права на Стародавньому Сході.	7	0	0	0	0	7	
Тема 4. Виникнення і розвиток державності та права в грецькому античному світі.	7	0	2	0	0	5	
Тема 5. Виникнення і розвиток державності та права в римському античному світі.	7	2	2	0	0	3	
Тема 6. Держава і право країн Південно-Східної Європи, Азії та Африки у період зародження та розвитку феодалізму.	8	0	0	0	0	8	
Тема 7. Західноєвропейські держави в період зародження та розвитку феодалізму.	7	2	2	0	0	3	
Тема 8. Право західноєвропейських країн у період зародження та розвитку феодалізму.	8	2	2	0	0	4	
Тема 9. Держава і право країн доколумбової Америки.	8	0	2	0	0	6	
Тема 10. Становлення буржуазної державності в Європі та Північній Америці.	7	2	2	0	0	3	
Тема 11. Оформлення державності країн Європи та США в праві.	7	2	2	0	0	3	

Тема 12. Держава і право Азії, Африки та Латинської Америки Нового часу.	8	0	0	0	0	8	
Тема 13. Державно-правові тенденції в країнах Західної Європи та Північної Америки в першій половині XX ст.	7	2	2	0	0	3	
Тема 14. Основні зміни в праві в країнах Західної Європи та Північної Америки в XX ст.	7	2	2	0	0	3	
Тема 15. Тоталітарні політичні режими в Західній Європі та їх крах.	7	2	2	0	0	3	
Тема 16. Крах колоніальних імперій та утворення нових держав.	7	2	2	0	0	3	
Тема 17. Основні державно-правові тенденції в країнах Західної Європи в другій половині XX ст.	6	2	0	0	0	4	
Всього	120	24	26	0	0	70	Залік

1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема 1. Історія держави і права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна.	5	2	2	0	0	1	
Тема 2. Виникнення та розвиток державності на Стародавньому Сході.	7	0	0	0	0	7	
Тема 3. Виникнення та розвиток права на Стародавньому Сході.	7	0	0	0	0	7	
Тема 4. Виникнення і розвиток державності та права в грецькому античному світі.	7	0	0	0	0	7	

Тема 5. Виникнення і розвиток державності та права в римському античному світі.	7	2	0	0	0	5	
Тема 6. Держава і право країн Південно-Східної Європи, Азії та Африки у період зародження та розвитку феодалізму.	8	0	0	0	0	8	
Тема 7. Західноєвропейські держави в період зародження та розвитку феодалізму.	7	0	2	0	0	5	
Тема 8. Право західноєвропейських країн у період зародження та розвитку феодалізму.	8	0	0	0	0	8	
Тема 9. Держава і право країн доколумбової Америки.	8	0	0	0	0	8	
Тема 10. Становлення буржуазної державності в Європі та Північній Америці.	7	2	0	0	0	5	
Тема 11. Оформлення державності країн Європи та США в праві.	7	0	2	0	0	5	
Тема 12. Держава і право Азії, Африки та Латинської Америки Нового часу.	8	0	0	0	0	8	
Тема 13. Державно-правові тенденції в країнах Західної Європи та Північної Америки в першій половині XX ст.	7	0	0	0	0	7	
Тема 14. Основні зміни в праві в країнах Західної Європи та Північної Америки в XX ст.	7	0	0	0	0	7	
Тема 15. Тоталітарні політичні режими в Західній Європі та їх крах.	7	0	2	0	0	5	
Тема 16. Крах колоніальних імперій та утворення нових держав.	7	0	0	0	0	7	
Тема 17. Основні державно-правові тенденції в країнах Західної Європи в другій половині XX ст.	6	0	0	0	0	6	
Всього	120	6	8	0	0	106	Залік

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Історія держави і права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна

Тема № 2: Держава і право країн Стародавнього Сходу

Семінарське заняття № 1: Закони Хаммурапі

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про одну з унікальних пам'яток права – судебника давньовавилонського царя Хаммурапі середини XVIII ст. до н.е., що посів одне з центральних місць у соціо–нормативній культурі шумеро–вавилонської цивілізації Стародавньої Месопотамії.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Джерела та характерні риси Законів Хаммурапі.
2. Соціальна структура та правове становище основних груп населення Давнього Вавилону .
3. Правове регулювання майнових відносин за Законами Хаммурапі.
4. Правове регулювання шлюбно–сімейних відносин.
5. Злочини та покарання.
6. Суд і процес.

Теми рефератів:

1. Спадкове право за законами царя Хаммурапі.
2. Шлюбно–сімейне право за законами царя Хаммурапі.
3. Судовий процес за законами царя Хаммурапі.

Методичні рекомендації:

При відповіді на перше питання студентові необхідно охарактеризувати правову базу, на якій створювалися Закони Хаммурапі: звичаї, усталену судову практику, виявити при цьому вплив на судебник релігійних норм, традиційної системи цінностей месопотамської цивілізації. Слід також відзначити формалізм, казуїстичність, символізм, вплив пережитків родового ладу у низці норм Законів. На особливу увагу заслуговує вплив на Закони Хаммурапі попереднього законодавства.

Розкриття другого питання теми передбачає необхідність висвітлюючи соціальну структуру та правовий статус окремих груп вавилонського суспільства виходити з головної тези, що це суспільство не можна назвати ані рабовласницьким, ані феодальним, оскільки йому була притаманна низка специфічних «азійських» рис, які виключають можливість втиснути його у вузькі межі марксистського положення, що панувало раніше, щодо поступальної зміни п'яти формацій: від рабовласництва до соціалізму. Соціальна структура Давнього Вавилону відображала багатоукладний характер його економіки, наявність у вавилонському суспільстві пов'язаних між собою, але дещо відособлених виробничих комплексів: царського, храмового, общинного господарства, приналежність до яких багато в чому визначала правовий статус жителів Вавилону, ступінь їхньої свободи (наявність численних перехідних форм від свободи до залежності, неповноправності з тією або іншою мірою обмеження правоздатності та дієздатності).

Третє питання присвячено особливостям правового регулювання майнових відносин. У цих відносинах особливе місце, як відомо, належить інституту права

власності, і, насамперед, власності на нерухомість, що припускає вільне користування й розпорядження річчю за власним розсудом. Нині загальновизнаною є точка зору, що в країнах Давнього Сходу приватної власності на землю у вищезгаданому значенні не було, а існувало глибоко вкорінене у Стародавньому Вавилоні ставлення до землі як до природного надбання громади, успадкованого від богів і обожнених предків, що не давало можливостей для повного, необоротного відчуження землі від громади та її членів.

Общинне землеволодіння залишалося у Дворіччі провідним, з ним споконвічно було пов'язане виникнення храмового й царського землеволодіння, що формувалося за рахунок не лише добровільної передачі общинної землі, але й покупки царем більших земельних наділів. Місто як місце знаходження храмів, царських установ було тією ж громадою, де активно велися сільськогосподарські роботи. Із храмових документів Древнього Шумеру можна з'ясувати, кому передавалася у володіння храмова й царська земля. Курсантам необхідно висвітлити й характерні риси правового регулювання зобов'язальних відносин. Усі угоди за Законами Хаммурапі поділялися на дві групи: з відчуженням речі й без такої. Перша вимагала виконання більше суворих умов для визнання її правомірності: письмового договору, присутності свідків, клятви, документу з печаткою. Як сам договір, так і умови гарантії його виконання вимагали обопільної згоди сторін. Вони не повинні були суперечити закону. Заборонялося, наприклад, самовільне захоплення застави (у Законах Хаммурапі – бика), заручника (ст. 115), що спричиняло великий штраф, тощо. Договір міг бути укладений лише дієздатними особами (ст. 7) і тільки відносно речей, що перебували у цивільному обороті.

При відповіді на четверте питання курсанти мусять на основі аналізу конкретних положень Законів Хаммурапі визначити характерні риси інституту шлюбу й розлучення, норм, що регулювали відносини між членами родини, звертаючи при цьому особливу увагу на те, що патріархальна залежність у вавилонській родині обмежувалася за певних умов (ці умови могли стосуватися права дружини «на вступ у будинок іншого чоловіка» (ст. 136) або приводу до будинку наложниці (головним чином при безплідності дружини й за її вибором (ст. 144–147) тощо). Варто зосередитися й на характерних для Законів Хаммурапі нормах щодо шлюбного договору (ст. 155–158), інституту приданого (ст. 176–184), щодо законних підстав для розлучення та його наслідків для колишньої дружини (ст. 136–144) тощо.

Відповідаючи на п'яте питання варто зауважити, що загальне розуміння злочину на відміну від приватного правопорушення лише складалося у Вавилоні й трактувалося як небезпечне діяння, спрямоване проти царя, храмів (що, як правило, обтяжувало покарання) або проти особистості, власності, родини, людини тощо. У конкретних нормах Законів Хаммурапі знайшли відображення, що правда не завжди послідовне, деякі загальні принципи карного права, такі як форма провини (ст. 206, 207), співучасть (ст. 16, 109), обставини, що обтяжували покарання (ст. 25) тощо. При цьому визнавалося й об'єктивне зобов'язання, і колективна відповідальність (ст. 23, 230). Як відобразилися ці принципи у казуїстичних статтях Законів Хаммурапі, курсанти можуть з'ясувати при аналізі вищезгаданих статей. Курсантам необхідно також виявити характер покарань за Законами Хаммурапі, простежити їхню залежність від станово-класової приналежності злочинця й потерпілого, ваги

вчиненого в релігійно—моральних поданнях вавилонян. Вони мають також визначити основні види злочинів. При цьому слід мати на увазі, що застосування сучасних критеріїв для класифікації цих злочинів може бути лише умовним.

Розкриваючи останнє питання варто наголосити, що судовий процес у Давньому Вавилоні мав обвинувальний характер. Чітких розходжень між карним і цивільним судочинством не проводилося (ст. 9, 10 та ін.). Здобувати докази зобов'язані були не лише обвинувач та обвинувачуваний, але й громада у випадку скоєння злочину на її території (ст. 26). До окремих видів доказів відносилися показання свідків (особливо якщо вони супроводжувалися клятвою), документи з печаткою, випробування водою – ордалії та ін. Клятва часто мала вирішальне значення для звільнення від відповідальності (ст. 103), її порушення каралося смертю. Судова справа вважалася суддею закінченою після винесення рішення та запису його на глиняній табличці, після чого він не міг змінити його під загрозою величезного штрафу і втрати суддівського крісла (ст. 5). Страта й калічницькі покарання виконувалися негайно. Ці та інші риси суду та процесу у Вавилоні курсанти мають можливість виявити за допомогою аналізу відповідних статей Законів Хаммурапі.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 1-17, 47, 49, 50, 58, 59, 61, 77, 88.

Тема № 3: Держава і право країн античного світу

Семінарське заняття № 2: Закони XII таблиць

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про зміст та характерні риси найдавнішої пам'ятки римського права – Законів XII таблиць, які самі римляни завжди вважали основою усього римського цивільного права. У подальшому започаткована ними система римського права була сприйнята та покладена у підґрунтя права сучасної західної цивілізації.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Історія створення та загальна характеристика Законів XII таблиць.
2. Найважливіші норми публічного права. Публічні делікти.
3. Правовий статус основних груп населення Стародавнього Риму за Законами XII таблиць.
4. Шлюбно—сімейне право.
5. Речове право.
6. Суд та судовий процес.

Теми рефератів:

1. Джерела класичного римського права.

2. Кодифікація Юстиніана.
3. Реформи Сервія Туллія.
4. Форма та державний механізм монархічного Риму.
5. Джерела римського права посткласичного періоду.
6. Інституції Гая.

Методичні рекомендації:

При підготовці до першого питання курсантам слід створити загальне уявлення про історію Риму VI–V ст. до н.е., про боротьбу за рівноправність між патриціями та плебеями. Варто звернути увагу на дані римського історика I ст. до н.е. Тита Лівія (Історія Риму від заснування міста. III. 9.1–5), юриста II ст. н.е. Помпонія (Дигести.1.2.2.3–4) та грецького історика I ст. до н.е. Діонісія Галікарнаського (Римські старожитності. 10.1. 2; 3.4) щодо причин й мети створення Законів XII таблиць. Необхідно також висвітлити структуру пам'ятки права.

Готуючись до відповіді на друге питання студентіві слід вивчити насамперед дев'яту таблицю Законів, цілком присвячену нормам публічного права. Під публічним правом римляне розуміли усе те, що «відноситься до становища римської держави», включаючи до нього так зване право жертвоприносин, жерців та магістратів (Дигести. 1.1.1.2). З погляду сучасного права лише остання частина, право магістратів, відповідає нинішньому уявленню про публічне право; на ній і варто зосередити увагу. Сюди ж можна віднести й норми права про публічні делікти, якими ж вважалися усі державні та кримінальні злочини, вирoki за якими виносилися судом усього народу.

Висвітлюючи питання щодо правового статусу основних груп населення Стародавнього Риму необхідно, спираючись на текст Законів XII таблиць, прослідкувати особливості станової, соціальної та економічної диференціації римського архаїчного суспільства. Особливо важливо розглянути норми, що вказують на основний поділ давньоримського суспільства – на вільних та рабів. Окрім того, варто розглянути поділ римської громади на патриціїв та плебеїв, а також з'ясувати специфіку статусу таких соціальних категорій, як патрони, клієнти, вільновідпущеники. Слід також звернути увагу на норму, що фіксує поділ римських громадян на асидуїв та пролетарів (I. 4). Особливо варто визначити категорію латинських союзників римлян – фроктів та санатів (I. 5; VI. 4), а також іноземців – *hostis* (VI. 4).

З положень Законів XII таблиць, що збереглися до нашого часу, курсанти можуть дійти, насамперед, аргументованого висновку щодо патріархального характеру давньоримської родини. На жаль, до нас дійшли далеко не всі норми Законів XII таблиць, що стосуються сімейного права, однак такий найважливіший інститут архаїчного права, як батьківська влада, та деякі норми про владу чоловіка над дружиною представлені у збережених уривках Законів досить повно.

Речове право викладене головним чином в V, VI і VII таблицях Законів, які свідчать насамперед про поступове затвердження принципів приватної власності. У VI таблиці на особливу увагу заслуговують статті про способи придбання речей за допомогою архаїчних *пехум* та *мансіріум*, які співвідносяться з *манципацією* та судовою поступкою класичного права (VI. 1; 6b). При цьому *пехум* та *мансіріум*

розуміються як урочисті способи відчуження речей, що манципуються, за допомогою особливої формальної процедури у присутності п'яти свідків або претора. VII таблиця надає уявлення про римські сервітути, які, як відомо, забезпечували різні обмежені права невластника у чужій речі, насамперед у чужій земельній власності. Таким чином, норми про сервітути не тільки захищали права законного власника, але й розумно обмежували їх, щоб урахувати інтереси приватних власників сусідніх ділянок.

При підготовці відповіді на останнє питання семінару курсантам необхідно звернути особливу увагу на норми про судочинство, яким присвячені I і II таблиці. Серед цих досить архаїчних норм варто насамперед звернути увагу на ст. 1 I таблиці, де говориться про виклик до суду. Римська держава у V ст. до н.е. ще не мала у своєму розпорядженні скільки-небудь значного репресивного апарату виконавчої та судової влади, тому, як випливає зі змісту цієї та двох наступних статей, позивач сам повинен був забезпечувати явку відповідача до суду, так само як і тюремне утримання засудженого (III. 4). Далі ст. 4 та 10 I таблиці свідчать про існування інституту судового поручництва. Ст. 2 II таблиці згадує призначення особливого дня для розбору судових суперечок між римлянами й латинами. Стаття 7 I таблиці свідчить про те, що римський судовий розгляд носив змагальний характер. Згідно ст. 10 I таблиці судові справи особливої важливості окрім судового магістрату могли розглядатися судовою колегією центумвірів (ста чоловіків), що складалася винятково з сенаторів.

Слід зазначити, що судовий процес, проходячи на форумі, у присутності народу, носив підкреслено публічний характер (I. 7). Він міг складатися як з однієї, так і з двох стадій. Це означає, що судові рішення часто виносилося самим судовим магістратом вже на стадії розгляду справи *in iure*. Про це свідчать такі форми позову, як «накладення руки» (I.1– 2; III. 2) та сакраментальний позов (II. 1), за якими розглядав справу та виносив рішення сам судовий магістрат (консул або претор). На це вказує й ст. 8 I таблиці. У той же час низка статей вказує на існування двофазової системи судочинства. Так, ст. 1b II таблиці описує позов за допомогою вимоги призначити суддю.

У нормах Законів утримуються й відомості про основні форми легісакційних позовів (II. 1a; 1b; XII. 1; 2b; 3). Докладного опису форм позовів у Законах XII таблиц немає, однак історія цих позовів викладена в Інституціях Гая (IV. 12–31), що згадує п'ять форм легісакційних позовів: позов за допомогою накладення руки, сакраментальний позов, позов, що виникав з моменту вимоги позивача призначити суддю, позов за допомогою захоплення застави та кондикційний позов. У самих Законах згадуються лише чотири перших позови.

Курсантам варто звернути увагу й на характер покарань, визначених у Законах XII таблиць.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 1-17, 25, 29, 57, 63, 77, 91, 98.

Тема № 4: Феодальна держава і право в країнах Європи

Семінарське заняття № 3: Салічна правда

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про Салічну правду (початок VI в.) – правову пам'ятку салічних франків, засвоєння комплексу загальних знань про закріплені у ній норми, з'ясування значення Салічної правди для подальшого розвитку права держав Європи.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика Салічної правди як одного з джерел права Франкської держави.
2. Правове становище основних груп населення.
3. Регулювання майнових відносин. Право власності на землю.
4. Злочини та покарання.
5. Суд та процес у франкській державі.

Теми рефератів:

1. Варварські правди як пам'ятки ранньофеодального права.
2. Великий березневий ордонанс 1357 р.

Методичні рекомендації:

Висвітлюючи перше питання необхідно, насамперед, з'ясувати історію виникнення франкської держави, визначити її географічні межі. Особливу увагу слід звернути на структуру Салічної правди та особливості її змісту.

Відповідаючи на друге питання курсанти мають показати на конкретних прикладах розбіжності у правовому статусі вільних та рабів (сервів), а також нерівноправних членів франкського суспільства (літів та ін.). Особливо слід визначити специфіку правового становища галло-римлян. Варто звернути увагу також на статус вільних жінок.

Підготовку до третього питання слід розпочати із спроби з'ясування специфіки франкської термінології, якою описувалися майнові відносини у Салічній правді. Необхідно також визначити об'єкти та суб'єкти права власності. При цьому слід наголосити на особливому ставленні франків до землі, виявити особливості правового захисту франкської садиби від протиправних посягань. Недоторканність поля та ріллі захищалася у франків так само суворо, як і сама садиба, що курсанти можуть усвідомити з аналізу положень § 15, 24, 25 титулу XXVII; § 2, 3 титулу XXXIV; § 4 титулу IX. Штрафами каралися усі види завдання шкоди чужому полю (збір чужих жнив, проїзд на возі по чужому полю, що зійшло, потрава чужої ниви, навіть звичайне перетинання меж чужого поля без дозволу господаря). Характеризуючи право земельної власності, курсантам належить звернути увагу на інститут аллоду, під яким розуміється передане по чоловічій лінії земельне володіння

(у першу чергу орні землі). Зміст § 5 титулу LIX Салічної правди вказує на виключення жінок із числа спадкоємців аллоду.

Більша частина титулів Салічної правди присвячена злочинам (з урахуванням умовності цього поняття стосовно до Салічної правди, у якій не проводилося чіткої розбіжності між злочином та деліктом), а також покаранням за них. Під злочином у франків (та й взагалі у варварів) розумілися образа, шкода, заподіювана особистості або майну іншої людини, і порушення «королівського миру». Таке трактування відповідно визначало й поняття покарання, що розглядалося як відшкодування (композиція) за завдану образу або заподіяну шкоду (наприклад, сплата вергельду за вбитого). Як розподілявся вергельд між родичами вбитого та королем, курсанти можуть з'ясувати з аналізу титулу LXII «Про вергельд». Варто також відзначити, що загалом вага покарання за Салічною правдою визначалася насамперед соціальним станом злочинця й потерпілого, а також тяжкістю скоєного правопорушення у розумінні франків. Відповідні приклади курсант може навести, здійснивши самостійний аналіз низки статей Салічної правди. Окрім того, слід наголосити, що в Салічній правді простежується загальна тенденція заміни старих покарань родового суспільства (кревна помста, самосуд тощо) різними штрафами та припинення випадків самовільної розправи (титули IX, XXVII та ін.).

У франків існували як сотенний суд, так і королівський суд, згадка про які міститься вже в семи перших титулах. На важливу роль суду в житті франкського суспільства вказують численні статті Салічної правди, що передбачають штрафи за неявку відповідача, свідка до суду без поважних причин. Переслідувалися також лжесвідчення та відмова від дачі показань свідків. Характер суду у франків розкривають титули XVIII, XLVI, LVII та ін., про окремі риси судового процесу свідчать титули I, XLVIII, XLIX, LIII, LVI та ін. Необхідно звернути увагу на обвинувально-змагальний характер судового процесу у франків. Про архаїчні риси франкського процесу свідчать інститути співприсяжництва (залучення на стороні обвинувачуваного сусідів, родичів та інших «авторитетних» осіб, які повинні були засвідчити властиві йому якості, чесноти (§ 5 титулу XVII). У Салічній правді згадуються й інші способи доведення невинності тієї чи іншої особи, у тому числі ордалії (наприклад, випробування казанком тощо), клятви та ін. Титул LIII фіксує процедуру викупу руки від випробування за допомогою казанка з окропом. Правом відхилення від очищення «сакральною силою води» (титул LVI) могли скористатися лише імуці представники франкського суспільства.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 14, 23, 35, 40, 97, 106, 108.

Семінарське заняття № 4: Велика хартія вольностей 1215 р.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення про Велику хартію вольностей 1215 р. — один з найбільш значимих політико-правових документів минулого, що вплинув на наступне становлення й розвиток інституту прав та свобод людини, що займає центральне місце в сучасних правових системах демократичних суспільств. Цей документ донині включений до переліку чинних конституційних

документів Великобританії.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Історія створення Великої хартії вольностей.
2. Феодально–становий характер основних положень Хартії. Закріплення в ній прав і привілеїв окремих станових груп середньовічної Англії.
3. «Конституційні» положення Хартії, спрямовані на впорядкування діяльності адміністративних і судових органів країни.
4. Історичне значення Великої хартії вольностей 1215 р.

Теми рефератів:

1. Виникнення парламентаризму в Англії.
2. Виникнення станово–представницької монархії в Англії.
3. Саксонське зерцало.
4. Кароліна 1532 р.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання, курсантам необхідно виявити суть тих соціально–політичних протиріч, які призвели до створення в Англії на початку XIII ст. широкого табору опозиційних сил, що одержали назву «громада всієї землі», розглянути загальний хід боротьби цих сил проти короля, що закінчилася компромісом та підписанням Хартії. Про те, що Хартія була вимушеною поступкою опозиційним силам з боку короля, а не документом, який він добровільно дарував своїм підданам, свідчить низка її положень. Зокрема, у ст. 61 вказується першопричина дарування даної Хартії – «умиротворення розбрату, що народився між нами (королем) і баронами нашими». Разом з тим Велика хартія вольностей вказує й на більш масштабні цілі «поліпшення королівства нашого», підкреслюючи чому був сваволя короля та його адміністрації, що виходила за межі загальноприйнятих правових звичаїв: численні фінансові порушення, довільне підвищення податків (особливо «щитових грошей»), судові й позасудові, наприклад лісові, штрафи, грошові підмоги васалів, запровадження податку на рухоме майно, яким обкладалися і барони, і купці, і сільські жителі тощо.

Відповідаючи на друге питання курсантам необхідно мати чіткі уявлення про діючі у феодальній Англії XIII ст. судову і правову системи, з огляду на ту обставину, що у всій Європі, завдяки закономірному розвитку правової культури до цього часу, встановлюється феодальне право як система більш об'єктивних, точних, однакових та універсальних звичаєво–правових норм, які встановлювали права й обов'язки сюзеренів та їхніх васалів, починаючи з верховного сюзерена – короля і його безпосередніх васалів, тобто феодальне право як таке, а також сукупність норм, що регулювали відносини залежних віллів та їхніх лордів, тобто маноріальне право. Власне феодальне право містило у собі наступні елементи: право васала на частку у феоді, що не могла бути довільно відчуженою, право сеньйора жадати від своїх васалів виконання військової служби або виплати запроваджених в Англії у XII ст.

особливих грошових сум – «щитових грошей» (scutage), а також особистої грошової допомоги у низці виняткових обставин (auxilium), право збирати особливий податок при спадкуванні землі і її субінфеодації (рельєф), право опіки над неповнолітніми спадкоємцями його васалів тощо. При цьому сеніоріально–васальні відносини могли бути припинені шляхом процедури «відкликання вірності» (diffidatio), якщо одна зі сторін порушила свої зобов'язання, заподіявши при цьому іншій стороні серйозних збитків.

Найважливішим принципом європейського феодального права був принцип колективного правосуддя, що припускав особливу повинність кожного васала брати участь у «суді рівних» свого лорда. Загалом відновленню цих загальновизнаних у середньовічному суспільстві звичаєво–правових норм, їхньому закріпленню, упорядкуванню та уточненню і було присвячено більшість положень Великої хартії вольностей 1215 р. Зокрема, ст. 2 Хартії не тільки підтверджувала право спадкоємців графів, баронів та інших безпосередніх власників землі від короля (in capita) сплачувати «стародавній рельєф», але й фіксувала його законні рамки в грошовому вираженні за «графську баронію», за «лицарський фьеф» та ін. У ст. 3–5 Хартії закріплювалися традиційні норми про приналежного короля праві опіки над неповнолітніми спадкоємцями своїх васалів за умови припинення зловживань цим правом з боку королівських чиновників. Принципово новим положенням ст. 12 стала вимога виплати королеві «щитових грошей» і допомог не інакше як за рішенням «загальної ради королівства», у який входили ієрархи католицької церкви й барони, найбільші землевласники (maiores barones), а також всі ті, хто тримав землю від короля безпосередньо. Значна увага Хартія приділяє проблемі боргів вільних землевласників, їхніх спадкоємців і вдів англійським купцям і євреям–лихварям, забороняючи, зокрема, відбирати землі й доходи з неї, «поки рухомості боржника буде досить для сплати боргу» (ст. 9). Характерно, що Хартія не вимагала при цьому обмеження лихварського відсотку. Важко переоцінити значення, особливо для городян, ст. 35 Хартії, що встановила єдність мір і вагів у країні, а також ст. 41 і 42, що закріплювали право не лише купців, але й кожної вільної особи (цим правом не користувалася залежна частина населення – віллани) на безперешкодний та безпечний в'їзд, пересування й виїзд із країни.

При відповіді на третє питання курсантам необхідно виділити й проаналізувати шляхом зіставлення окремих статей ті з них, які безпосередньо відносяться до сфери королівської адміністрації й системи правосуддя у країні (ст. 17–22, 24, 36, 39, 40, 55 і ін.). Саме вони здобули Великій хартії вольностей 1215 р. багатовікову славу документа, що вперше закріпив гарантії прав особистості. Так, ст. 17–19 Хартії містили положення, що забезпечували більшу доступність, професіоналізм і поліпшення керованості королівських судів. Стаття 17 Хартії повертала країну до старого, більш зручного розподілу вищого королівського суду «загальних позовів» (яке було ліквідовано Іоанном в 1209 р.) на два судових органи: суд, що супроводжував короля у його об'їздах країни, і суд, що засідав без короля у Вестмінстері в режимі регулярних і тривалих сесій. Статті 18 і 19 також в інтересах позивача встановлювали правило, що власницькі позови повинні розглядатися в судах тих графств, де виникла сама справа. В інших статтях Хартії закріплювалися принципи діяльності судів, багато з яких співзвучні сучасному праву. Зокрема, ст. 20

містила вимогу відповідності тяжкості покарання ступеню небезпеки злочину.

Центральне місце у Великій хартії вольностей 1215 р. займала також ст. 39, спрямована проти довільних дій короля, незаконних арештів, накладення покарань за адміністративним наказом без судового розгляду, довільного позбавлення прав володіння майном, насамперед землею, та інших неправомірних дій.

Переходячи до розгляду останнього питання, слід зазначити, що Велика хартія вольностей не стала законом або програмним документом уряду в період правління Іоанна Безземельного, тому що незабаром після її прийняття, у 1216 р., він помер, не стримавши своїх обіцянок. Більше того, король із самого початку не збирався виконувати всіх її вимог, наприклад про свободу церкви (ст. 1). До того ж Велика хартія вольностей не закріплювала діючих гарантій вимог, що містилися у ній. Стаття 61 покладала обов'язок контролювати дотримання Хартії на раду 25 баронів, покликаних разом з «громадою всієї землі» примушувати короля до її виконання, залишаючи в недоторканності його особисто та членів його родини. Варто визнати, що на відміну від інших ця стаття найяскравіше відбила ідейну вузькість поглядів баронів із приводу майбутнього політичного розвитку країни, у якій вже почали складатися нові принципи взаємин королівської влади з основними становими групами, принципи, що стали підґрунтям для формування державно-політичних поглядів нової, станової монархії.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 14, 16, 23, 38, 41, 56, 75, 99.

Тема № 5: Феодальна держава і право у країнах Азії та Африки

Семінарське заняття № 5: Джерела та основні риси права Арабського Халіфату

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення основні риси права Арабського Халіфату; ознайомитися з головними джерелами права Арабського Халіфату.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика мусульманського права Арабського Халіфату.
2. Шлюбно-сімейне право Арабського Халіфату.
3. Кримінальне право та судовий процес Арабського Халіфату.

Теми рефератів:

1. Коран – головна священна книга Ісламу.
2. Спадкове право Арабського Халіфату.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання, слід зазначити, що для права Арабського Халіфату були притаманні риси, які властиві більшості держав Азії та Африки – консерватизм (тісний зв'язок з ісламом), стабільність та традиційність. Курсантам необхідно усвідомлювати, що найсуттєвішою відмінністю мусульманського права від романсько-германського є нерозривний зв'язок з релігією ісламу. Іншими словами, мусульманське право виступає як одна з форм проявів цієї релігії. Першим і найголовнішим джерелом мусульманського права є Коран (вічна і незмінна книга мусульман, у якій містяться проповіді Мухаммеда, що були нав'язані йому безпосередньо Аллахом, древні легенди і навчання, подані у переказах, низка полемічних виступів проти християнства та іудейства). Також до джерел мусульманського права належать: Сунна (книга, де зібрано оповіді про життя і діяння пророка Мухаммеда, які й мають бути взірцем поведінки для вірних у повсякденному житті); Іджма (збірка одностайних рішень докторів ісламу (муджатахідів) щодо вирішення питань, не врегульованих Кораном та Сунною, які запроваджували нові загальнообов'язкові правила поведінки); кіяс (висновок за аналогією); Фетва (письмовий висновок вищих релігійних авторитетів за рішенням світських властей відносно окремих питань суспільного життя); укази і розпорядження халіфів; місцеві звичаї, що не суперечать ісламу тощо.

Відповідаючи на друге питання, курсанти повинні мати чітке уявлення про те, що у сфері шлюбно-сімейних відносин діяло мусульманське право. Згідно з Кораном, шлюб, сім'я та народження дітей розглядали як обов'язок кожного правомірного мусульманина. Дозволялося багатоженство, наложництво. Оформлення шлюбу здійснювалося усним або письмовим договором між сторонами чи їхніми батьками. За мусульманським правом чоловіки можуть одружуватися з не мусульманками, але мусульманки не можуть одружуватися з невірними. Шлюб розкривається за фізичних недоліків одного з подружжя, при зраді, якщо перебувають у кровній спорідненості, а для чоловіка можна розірвати шлюб без будь-яких причин. Дружина може купити право на розірвання шлюбу, може розлучитися коли чоловік не виконує своїх обов'язків (не утримує її тощо).

При розгляді останнього питання, необхідно вказати, що кримінальне право покликане забезпечити захист п'яти основних цінностей ісламу, а саме: релігії, життя, розуму, продовження роду та власності. Усі злочини поділялися на три групи: 1) злочини проти «прав Аллаха» (відступництво від ісламу, заколот, крадіжка, перелюб); 2) посягання на права певних осіб (умисне вбивство, тілесні ушкодження); 3) дії, що тільки через деякий час почали розглядатись як злочини (несплата податку на користь бідних, образа тощо). За злочини також були передбачені відповідні покарання: таліон, штраф, конфіскація майна тощо. Судовий процес мав обвинувальний, змагальний та слідчий характер. Основні види доказів: показання свідків, ордалії, клятва над Кораном. Судочинство проводить суддя – кадїй, якого призначає халїф. Кадїй не був стіснений якимось певним порядком судочинства. Прокурора і адвоката мусульманський процес теж не знає. Справу міг порушити потерпілий або його родичі. Існувала кримінальна поліція – шурта.

Література:**Основна:** 1-8.**Допоміжна:** 10, 25, 26, 35, 42, 56, 67,**Тема № 6: Еволюція держави у період Нової історії****Семінарське заняття № 6: Перетворення в англійській державі у період буржуазної революції**

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні причини та передумови Англійської буржуазної революції XVII ст., з'ясувати особливості права цього періоду, проаналізувати зміст законодавчих актів вищезазначеного періоду

Кількість годин – 2 год.**Навчальні питання:**

1. Причини та передумови Англійської буржуазної революції XVII ст.
2. Індепенденти.
3. Протекторат О. Кромвеля.
4. Основні джерела та зміни в праві.

Теми рефератів:

1. Славна революція”.
2. Білль про права від 13 лютого 1689 р.
3. Habeas Corpus Act.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання, необхідно зазначити, що Англійська революція XVII ст. – процес переходу в Англії від абсолютної монархії до конституційної, при якій влада короля обмежена владою парламенту, а також гарантовані громадянські права. Революція прийняла форму конфлікту між виконавчою та законодавчою владою (король проти парламенту), а також форму релігійної війни між англіканами та пуританами. Слід також звернути увагу на те, що революція була викликана довготривалими передумовами – протягом кількох десятиліть в Англії розвивався капіталізм, а панівні феодальні форми суспільного устрою виявилися к середині XVII ст. гальмом для його розвитку. Протидія королівської влади та парламенту відбивала боротьбу між відсталим феодальними дворянством та буржуазією, яка виступила у союзі з „новим дворянством” (джентрі, сільська буржуазія). Політичні причини революції полягали у намаганні королів з династії Стюартів зміцнити в Англії абсолютизм. Ідеологічні або релігійні причини були пов'язані з тим, що у результаті Реформації, здійсненої у XVI ст., державною в Англії стала англіканська церква, головою якої вважався монарх. Англійські католики були

позбавлені політичних прав та були піддані переслідуванням. У той же час багато протестантів вважали, що проведена владою реформація була недостатньою та наполягали на її продовженні. Складність ситуації була пов'язана з тим, що у трьох королівствах релігійні відмінності були істотними. В Англії прихильники реформації дивилися на католиків як на загрозу. У Шотландії панівні позиції посідали протестанти, а в Ірландії більшу частину населення складали католики.

Готуючись до відповіді на друге запитання, курсантам слід знати, що інDEPENDенти відбивали інтереси середнього та дрібного дворянства та середніх станів буржуазії. Їх програма передбачала: встановлення конституційної монархії, визнання невід'ємних прав та свобод підданих. Вони висували ідею скасування централізованої церкви та створення незалежних від адміністративного апарату місцевих релігійних общин. „ІнDEPENDентський” етап революції (1648-1649 рр.) був пов'язаний зі скасуванням монархії та встановленням республіки (1649-1660 рр.), яка перетворилася у військову диктатуру (1649 – 1653 рр.). У ході революції з інDEPENDентської течії виділилися левелери. Це були представники ремісників та вільних селян. Користувалися популярністю серед солдат та частини офіцерства. Найбільш радикальну частину левелерів складали дигери, які представляли незаможних селян та пролетарів. Вони виступали за скасування приватної власності на землю та предмети споживання.

При опрацюванні третього питання, слід звернути увагу на те, що у 1653 р. О. Кромвель, спираючись на підтримку армії, розігнав парламент. В Англії був встановлений новий політичний режим – протекторат (1653 – 1659 рр.). У результаті перевороту влада повністю перейшла до рук Кромвеля. У 1653 р. була проголошена нова конституція Англії – „Знаряддя управління”. Згідно з цим актом вища законодавча влада в Англії, Шотландії та Ірландії зосереджувалася в особі лорда-протектора та народу, представленого у парламенті. Для виборців був встановлений високий майновий ценз. Виконавча влада ввірялася лорду-протектору та Державній раді. Лорд-протектор наділявся широкими повноваженнями. Він здійснював командування збройними силами, за згодою більшості Державної ради міг оголошувати війну та укладати мир, призначати нових членів вищого виконавчого органу та генерал-майорів, поставлених на чолі округів. Пожиттєвим лордом-протектором був проголошений Кромвель. Новий режим мав риси військової диктатури.

Останнє питання теми пов'язано з розглядом законодавства, яке було прийнято та діяло в цей період. Своєрідність англійського буржуазного права полягає і в тому, що значна частина його інститутів сформульована не законами, а судовими рішеннями — прецедентами. Збереження судових прецедентів, феодальних юридичних форм, величезна роль судової практики, що користується звичаєм як джерелом права, а також нормативними актами різних епох, — усе це надавало англійському буржуазному праву консервативного характеру. Важливе значення для цього періоду мав Акт про краще забезпечення свободи підданого і про попередження ув'язнень за

морями від 26 травня 1679 р. Відповідно до цього документу, будь-який арештований міг особисто або через родичів і знайомих звернутися до одного з вищих судів Англії з вимогою видати наказ про Хабеас Корпус. Відповідно до цього наказу особа, під віданням якого знаходився арештований, під острахом виплати великого штрафу на рахунок потерпілого, а у разі повторної непокори – звільнення з посади повинно бути в добовий термін доставити арештованого до суду із зазначенням причини арешту. Суд, розглянувши підстави арешту, виносив рішення або відпустити арештованого до суду під заставу, або залишити під арештом, або звільнити повністю. Дії Акту не розповсюджувалася на осіб, які арештовані за державну зраду або тяжкий кримінальний злочин.

У цей період також неабиякого значення набирають два конституційні акти англійського парламенту: Білль про права 1689 року та Акт про престолонаступництво 1701 р. Білль про права визначив провідну роль парламенту в системі державних органів. У ньому було сказано: припиняти закони або виконання законів королівським повелінням без згоди парламенту незаконно; не можна робити вилучення законів королівським повелінням; стягання зборів на користь корони без згоди парламенту незаконно; набір або утримання постійного війська в мирний час інакше, як за згодою парламенту, суперечить законові. Крім цього документ стверджував, що вибори в парламент повинні бути вільними, що парламент скликатиметься досить часто, що проголошується свобода слова, дебатів і актів у парламенті, що звернення до короля з клопотанням є правом підданих, що не допускається ні вимагання надмірних податків, ні накладання надмірних штрафів або жорстоких і надзвичайних кар. Акт 1701 року не тільки встановив порядок престолонаслідування, але і містив у собі подальше уточнення прерогатив законодавчої та виконавчої влади. Так, особа, яка вступала на королівський трон, повинна була приєднатися до Англіканської (протестантської) Церкви і не підтримувати ніяких зв'язків з Папою Римським.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 16, 23, 49, 58, 60, 76, 84.

Семінарське заняття № 7: Конституція США 1787 р.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні принципи та інститути американської Конституції, прийнятої в 1787 р. внаслідок боротьби за незалежність англійських колоній Північної Америки, та доповнення до неї, з'ясування значення Конституції США для подальшого розвитку конституційного (державного) права.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Система управління англійської метрополії північноамериканськими колоніями.
2. Декларація незалежності й перші конституції американських штатів.
3. Статті конфедерації 1781 р.: перехід від конфедеративної до федеративної форми державного устрою США.
4. Конституція 1787 р.: історія створення, основні принципи й система органів державної влади.
5. Основні поправки до американської Конституції: Білль про права й наступні поправки XIX–XX ст.

Теми рефератів:

1. Провідні політичні партії США у XVII – наприкінці XIX ст.
2. Правова система США у XVII – наприкінці XIX ст.
3. Дж. Вашингтон – видатний державний діяч США
4. А. Лінкольн: основні віхи життя та діяльності.

Методичні рекомендації:

Знання системи управління північноамериканськими колоніями – необхідна умова для визначення рівня їхнього демократичного розвитку, пов'язаного з особливим характером «білих» колоній в Америці, з формальним наданням їхнім жителям королівськими Хартіями прав і свобод, що діяли у метрополії. Пряме порушення закріплених у хартіях прав та свобод американців, а також ті перепони, які ставилися метрополією на шляху капіталістичного розвитку американських колоній, привели до Американської революції, що почався як національно-визвольний рух, що переріс у боротьбу за незалежність. Про це свідчить зміна ідеологічних установок Революції. Якщо до середини 70-х рр. американці засновували свої вимоги на затвердженні, що вони такого ж піддані англійського короля, як і самі англійці («наші британські брати», як їх називала Декларація незалежності 1776 р.), то надалі ці вимоги стала визначати просвітительська ідеологія природно-правової школи, її теорії договірного походження держави, природних невідчужуваних прав.

Тринадцять американських колоній за своїм правовим становищем підрозділялися на три групи. До першої відносилися колонії (Род-Айленд, Коннектикут), що фактично являли собою своєрідні республіки (з виборними органами самоврядування та ін.), до другого – власницькі колонії (Пенсільванія, Де-Лавер і Меріленд), до третього – колонії, що були володіннями Британської корони (Массачусетс, Нью-Гемпшир, Нью-Йорк, Джорджія та ін.). Усі вони мали легіслатури, обмежені у своїх повноваженнях владою губернаторів, які фактично мали право абсолютного вето на їхні рішення. Скласти чітке уявлення про рівень розвитку демократії в північноамериканських колоніях, про існуючі у них державні установи і правові інститути курсантам допоможе аналіз Декларації незалежності 1776 р., вивчення характеру вимог колоністів («патріотів»), які стосувалися обмежень діяльності цих установ і порушень прав і свобод, формально їм наданих. У колоніях була створена власна судова система, у тому числі й суди присяжних. Судді, однак,

були поставлені у залежність від волі англійського монарха шляхом визначення термінів їхнього перебування на посаді, а також розміру та виплати їм платні. Способи здійснення системи непрямого управління північноамериканськими колоніями, характер соціально–економічних і політичних умов, що існували тут перед початком війни за незалежність, можуть бути виявлені при роботі з нормативними матеріалами та додатковою літературою.

При відповіді на друге питання курсантам необхідно зупинитися на створенні у ході війни за незалежність континентальних конгресів, які фактично стали першою організаційно–правовою формою об'єднання колоній, із властивими їй деякими рисами майбутнього конфедеративного союзу. Варто розглянути питання, які розглядалися на Першому, Другому і Третньому континентальних конгресах, виявивши при цьому загальну тенденцію до поступового розширення повноважень конгресу у визначенні єдиної внутрішньої та зовнішньої континентальної політики, у закріпленні прав колоністів у перших прийнятих конгресом деклараціях прав, в організації колоніальної армії, у створенні із цією метою загальної скарбниці та ін. Вирішальне революційне значення мав Третій континентальний конгрес, що прийняв Декларацію незалежності 1776 р.

При розгляді третього питання курсантам необхідно усвідомити, з якою метою (ці цілі ясно викладені у ст. 3 Статей конфедерації 1781 р.) і на яких принципах створювався перший конфедеративний союз штатів. Але конфедеративна форма державного устрою США дуже рано виявила свою неефективність у вирішенні нагальних завдань, що стояли перед усіма штатами, – політичної та економічної консолідації країни, відсічі зовнішньої загрози у зв'язку з явним безсиллям центральної влади, – у слабкості повноважень, наданих Статтями конфедерації Конгресові та Комітету конфедеративного союзу.

Розгляд історії створення американської Конституції невіддільний від тих гострих дискусій, які вели її засновники і між собою, і з критиками її проекту. У перебігу цих дискусій приймалися рішення з таких гострих питань, як межі влади глави американської федеративної держави – президента, необхідність двопалатного (за рахунок створення сенату) законодавчого органу – конгресу, закріплення в американській конституції прав і свобод американців тощо.

Курсанти також мають обґрунтувати на основі аналізу статей Конституції 1787 р. особливості форми правління США – президентської республіки, основні принципи американської Конституції: республіканізм, федералізм, поділ влади (з механізмом стримувань і противаг) та судовий конституційний контроль.

При розгляді п'ятого питання курсантам необхідно насамперед вивчити історію прийняття Білло про права – перших десяти поправок до американської конституції, а крім того, змісту наступних виправлень, прийнятих протягом XIX–XX ст., без аналізу яких важко уявити нині діючу Конституцію США. Студентові варто засвоїти зміст поправок I, IV, V, VI, VII, що закріплюють перелік прав і свобод американців, уявити зміст поправок XIII, XIV, XV у контексті цілей та наслідків громадянської війни XIX ст. між Північчю та Півднем, а також прийнятих у XX ст. поправок, що стосуються вищих органів державної влади та демократизації виборчого права: XVII (1913 р.), XIX (1920 р.), XXII (1951 р.), XXIV (1964 р.), XXV (1967 р.), XXVI (1971 р.).

Література:**Основна:** 1-8.**Допоміжна:** 4, 30, 31, 60, 76, 83, 90, 109.**Семінарське заняття № 8: Законодавство Франції періоду Великої революції**

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про характерні риси революційного законодавства основних етапів французької революції, що сприяли руйнуванню старих феодальних і затвердженню нових політичних установ та правових інститутів. Особливе місце серед цих документів займають Декларації прав людини й громадянина 1789 р. та 1793 р., а також дві Конституції 1791 р. та 1793 р.

Кількість годин – 2 год.**Навчальні питання:**

1. Законодавство першого етапу Французької революції (14 липня 1789 р. – 10 серпня 1792 р.). Декларація прав людини та громадянина: історія створення, ідеологія, правовий зміст, історичне значення. Конституція 1791 р. Державний лад за Конституцією 1791 р. Аграрне законодавство.
2. Законодавство другого етапу революції (10 серпня 1792 р. – 2 червня 1793 р.). Утворення I республіки у Франції. Аграрне законодавство. Створення перших надзвичайних органів державної влади.
3. Законодавство третього етапу революції – якобінської диктатури (2 червня 1793 р. – 27 липня 1794 р.). Декларація прав людини та громадянина 1793 р.: історія створення, ідеологія, правовий зміст. Конституція 1793 р. Державний лад Франції за Конституцією 1793 р. Аграрне законодавство. Система надзвичайного законодавства та надзвичайних органів державної влади. Політика революційного терору.

Теми рефератів:

1. М. Робесп'єр: життя та діяльність.
2. Ж.Ж. Дантон – один із засновників Першої французької республіки.
3. Ж.П. Марат: життя та діяльність.

Методичні рекомендації:

При опрацюванні першого питання доцільно мати на увазі, що законодавство першого етапу Французької революції визначалося політичними цілями ліберальних буржуазно-дворянських політичних сил, що прийшли до влади. Ці цілі включали обмеження влади короля шляхом прийняття Конституції, розширення політичних прав третього стану, створення необхідних умов для розвитку капіталістичного виробництва й торгівлі, насамперед за рахунок дієвих гарантій прав власності та особистості.

Законодавча політика першого етапу Революції була продиктована й тим, що помірні політичні сили – конституційні монархісти, що прийшли до влади, (фейяни) – дуже рано були поставлені перед необхідністю створення перепон вкрай радикальним вимогам революційних мас – міських низів, малоземельного та безземельного селянства. На вирішення цих завдань і були спрямовані декрети Установчих зборів. Одними з перші стали Декрет про придушення безладь від 10 серпня 1789 р., Закон про воєнний стан від 21 жовтня 1789 р., Декрет Установчих зборів від 18 липня 1791 р., Закон щодо зборів робітників та ремісників одного стану та однієї й тієї ж професії 1791 р. (Закон Ле Шапельє) та ін., лейтмотивом яких стала вимога збереження «громадського порядку». Курсантам необхідно проаналізувати тексти цих документів, розкрити їхній зміст, визначити соціальну спрямованість та значення. Серед інших декретів першого етапу на особливу увагу заслуговують правові акти, пов'язані з першими, непослідовними спробами вирішення важливих проблем: аграрної проблеми, ліквідації інституту спадкоємного дворянства тощо. Головним наслідком прийняття цих декретів (Декрету Установчих зборів про знищення феодальних прав та привілеїв від 11 серпня 1789 р., Декрету, що передавав у розпорядження нації землі духовництва від 24 листопада 1789 р., Декрету про феодальні права від 15 березня 1790 р., Декрету про скасування інституту спадкоємного дворянства та усіх титулів від 19 червня 1790 р.), поряд з «відмовою» земельних власників від особистих, станових прав, привілеїв та відмінностей, від вотчинної юстиції, при збереженні поземельної ренти із селян, стало затвердження приватної власності на землю, перетворення землі на товар.

Розумінню антифеодального характеру Французької революції, усвідомленню історичного значення її соціально-економічних завоювань, того внеску, що внесла вона не тільки у розвиток сучасної держави та права, але й у формування загальнолюдських демократичних цінностей, служить вивчення її конституційних документів, і насамперед Декларації прав людини та громадянина 1789 р. Не випадково ця Декларація входить до числа чинних конституційних документів V республіки (до неї, як до діючого конституційного акту, відсилає Конституція Франції 1958 р.).

Характеризуючи першу Конституцію революційної Франції 1791 р., потрібно також відповісти на важливе дискусійне питання, чи стала вона «кроком уперед» або, як стверджувалося раніше у вітчизняній історичній літературі, призвела до відмови від демократичних, республіканських принципів Декларації 1789 р., тому що закріпила цензове виборче право, зберегла сильну королівську владу.

Відповідь на питання про законодавство другого, найкоротшого етапу Французької революції пов'язана головним чином з початком формування надзвичайного законодавства, викликаного до життя загостренням зовнішніх (початок війни з монархічними європейськими державами) і внутрішніх (роялістські заколоти, радикалізація вимог санкюлотів, стихійні виступи селян за розділ землі та ін.) протиріч. Цей етап характеризується непослідовними, суперечливими заходами жирондистів щодо проведення земельної реформи, розпочатої, як відомо, ще на першому етапі Французької революції. Виявити цю непослідовність і суперечливість у вирішенні аграрної проблеми курсанти можуть на основі аналізу Декрету про знищення залишків феодалізму від 25 серпня 1792 р., Декрету про захист власності

від 18 березня 1793 р., Декрету про общинні землі від 10–11 червня 1793 р. та ін. (Як вирішили аграрну проблему якобінці, курсантам слід з'ясувати, проаналізувавши законодавство третього етапу революції.)

В осмисленні процесу створення жирондистами під впливом якобінців надзвичайних органів влади та перших надзвичайних репресивних законів курсантам допоможе вивчення Декрету про створення Комітету громадської безпеки від 2 жовтня 1792 р., Декрету про заснування та спосіб організації Надзвичайного карного трибуналу від 10 березня 1793 р., Декрету про створення спостережних комітетів від 21 березня 1793 р., Декрету про створення Комітету суспільного порятунку від 6 квітня 1793 р.

Надзвичайне законодавство набуло, як відомо, гіпертрофованих форм у період здійснення якобінцями «революційного терору». (У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують два одіозних терористичних документи якобінців: Декрет про підозрілих від 17 вересня 1793 р. та Декрет про реорганізацію революційних трибуналів від 10 червня 1794 р.).

Останнє питання теми пов'язане з аналізом Декларації прав людини та громадянина 1793 р., Конституції 1793 р. (яка так і не набула чинності) та системи органів надзвичайної влади якобінців. Зміст Декларації, прийнятої якобінцями у 1793 р., варто розглядати в порівнянні з Декларацією 1789 р. Необхідно враховувати, що Декларація 1793 р. значною мірою була створена під впливом іншого напрямку природно-правової школи, зокрема теоретичних поглядів Ж.–Ж. Руссо, висловлених у його творі «Про Суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762 р.).

Недоліки прийнятої поспіхом («щоб заспокоїти переляканих власників» (Сент–Жюст) Конституції 1793 р. у ствердженні форм демократичної республіки виявилися насамперед у тому, що в ній не було порушено низку гострих проблем того часу, наприклад розмежування повноважень центральних і місцевих органів влади та ін. Вони посилювалися відмовою від загальнодемократичного принципу поділу влади, із приписами про концентрацію усієї влади в руках Національного конвенту при повній залежності від нього Виконавчої ради (ст. 65–77), про можливість направляти збройні сили на підтримання «внутрішнього порядку та миру» (ст. 112) тощо. Це робить украй спірною широко розповсюджену раніше в радянській історичній літературі оцінку Конституції 1793 р. як «найдемократичнішої» із усіх Конституцій XVIII–XIX ст.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 4, 11, 12, 49, 76, 78, 93.

Тема № 7: Становлення буржуазного права

Семінарське заняття № 9: Цивільний кодекс Франції 1804 р. та Кримінальний кодекс Франції 1810 р.

Навчальна мета заняття: виявлення на прикладі найбільшої кодифікації XIX ст. основних закономірностей розвитку західноєвропейського права в XIX ст., вивчення прийомів та методів систематизації правових норм, аналіз джерел, принципів і основних інститутів цивільного та кримінального права Франції у їхньому історичному розвитку.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Історія створення Французького цивільного кодексу, його джерела та система.
2. Загальна характеристика книги I «Про особи» (статус фізичних осіб); книги II «Про майно та різні видозміни власності» (основні інститути речового права); книги III «Про різні способи, якими здобувається власність» (спадкове, зобов'язальне право та ін.).
3. Джерела й система КК 1810 р. Його загальна характеристика.
4. Поняття злочинного діяння та цілей покарання за КК 1810 р.

Теми рефератів:

1. Основні види злочинів за КК 1810 р.

Методичні рекомендації:

Відповідаючи на перше питання варто висвітлити соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися у Франції в XVIII в., і насамперед ті конкретні умови, пов'язані з встановленням авторитарної влади Наполеона Бонапарта, у яких розроблявся й приймався Кодекс. Необхідно виявити причини невдач, що супроводжували всім колишнім спробам кодифікації цивільного права, проведення якої (незважаючи на нагальну потребу, пов'язану із крайнім партикуляризмом, архаїзмом, непогодженістю цивільно-правових норм, що діяли у Франції), здійснилося лише на початку XIX в. Слід зазначити особистий внесок Наполеона в рішення завдання уніфікації цих норм. Система Кодексу – інституційна. Книги його діляться на титули, глави – на статті.

У кн. I в основному висвітлюються проблеми правоздатності й дієздатності фізичних осіб. У ній немає згадування про юридичні особи, що багато авторів схильні, і небезпідставно, віднести до її головних недоліків. Дійсно, ідея юридичної особи була відома ще римському праву. Юридичні особи у формі торговельних товариств були широко поширені й діяли в Європі, у тому числі й у Франції, правда без відповідного закріплення цього інституту в законодавстві.

Розглядаючи кн. I необхідно звернути увагу на те, що в ній у гл. I «Про користування цивільними правами» (ст. 7, 8) проголошується основний принцип Французького цивільного кодексу – рівність усіх французів перед законом. Для визначення статусу фізичних осіб укладачі кодексу взяли за основу норми шлюбно-сімейного права. Вони й розглядаються головним чином у кн. I, поряд з питаннями щодо позбавлення цивільних прав. Серед цих положень кодексу варто звернути особливу увагу на закріпленій у ст. 23–25 інститут цивільної смерті, що став

предметом палких дискусій під час прийняття кодексу, а також на інші статті про різні акти громадянського стану. Уявлення про зміст кн. II Кодексу 1804 р. можна одержати на основі вивчення закріплених у ній основних інститутів речового права, серед яких на першому місці стоїть інститут власності, потім узуфрукт, користування та проживання, а також сервітут.

При вивченні цих норм курсантам варто звернути увагу на класичний розподіл речей («майна») на спонукувані й нерухомі, на різні способи їхнього захисту, з переважним захистом нерухомої власності. Необхідно зрозуміти й запам'ятати класичне визначення права власності, дане у ст. 544 Кодексу, як «абсолютного» права, з'ясувати принципові відмінності інституту власності від інститутів узуфрукта, користування та проживання (як речового, не зобов'язального права) та ін. Курсантам варто вивчити й такий важливий інститут речового права як сервітут, виявивши при цьому безпосередній вплив на його розвиток римського права.

Зміст кн. III визначений її ключовою статтею 711. Як перший спосіб придбання власності в ній розглядається інститут спадкування за законом. При розгляді статей титулу II кн. III «Про дарування між живими й про заповіти» потрібно звернути увагу на виділення Кодексом особливої категорії осіб, нездатних «робити розпорядження або одержувати в чинність дарування... і заповіту» (гл. II ст. 901–911), а також на ті зміни, яким піддалися ці статті шляхом прийняття нових законів, зокрема шляхом розширення кола дієздатних осіб за рахунок замужніх жінок.

Подання про спадкування за заповітом по французькому праву (на відміну від англійського) було б неповним без розгляду сприйнятого з римського права інституту «обов'язкової частки». Зміст цього інституту, що обмежує право заповідального розпорядження або дарування, студентів варто з'ясувати самотійно на основі аналізу ст. 913.

Норми зобов'язального права Кодексу – про договори й делікти – теж значною мірою створювалися по зразках римського права. Студентів доцільно зосередитися в першу чергу на вивченні основних принципів договірного права: волі договору, рівності осіб у договорі; додання договору чинності закону для осіб, що уклали його й ін. Варто також з'ясувати, які істотні умови дійсності угоди (ст. 1109), проаналізувати втримування статей, що стосуються «пороку волі» (1109–1119). На прикладах конкретних статей необхідно розглянути трактування окремих видів зобов'язань, їхні відмітні риси, відзначивши статті Кодексу, присвячені найманню речей і послуг, зокрема ті з них, які явно суперечили принципу рівності французів перед законом (ст. 1781 і ін.).

При розгляді третього питання студентів необхідно виявити вплив на Кримінальний кодекс 1810 р. революційного законодавства й, головне, попереднього Кримінального кодексу 1791 р., створеного на основі поглядів просвітительсько–гуманістичної школи карного права й процесу, яскравими представниками якої були Ш. Монтеск'є, італійський юрист і гуманіст Ч. Беккарія та ін. Кодекс 1810 р., що складався з п'яти книг, став прямим наслідком політичної стабілізації Франції в період правління Наполеона Бонапарта. Саме в ньому одержала вираження стратегія та закінчена кримінально–правова програма нового часу (класичної школи карного права).

При відповіді на друге питання студент повинен на основі аналізу положень перших двох книг Кодексу 1810 р. виявити прийняту в ньому класифікацію правопорушень залежно від характеру покарань – болісних і ганебних, виправних і поліцейських.

Відповідаючи на питання про основні види злочинів по КК 1810 р. необхідно насамперед на основі аналізу статей разд. I і II кн. III виявити критерії їхнього підрозділу на злочини й провини першої групи – «проти публічних інтересів» (проти безпеки держави, імперської конституції, громадського спокою та ін.) і другої групи – «проти приватних осіб» (проти особистості, власності тощо). Про каральну спрямованість покарань за злочини першої групи яскраво свідчить ст. 103, що кваліфікує простої недоносительство «об змовах, що утворилися, або передбачуваних злочинах проти внутрішньої або зовнішньої безпеки держави» як злочин, «хоча б була встановлена відсутність якого б те не було співучасті з боку недоносця».

При аналізі тих статей, які стосуються злочинів проти приватних осіб (убивство, нанесення тілесних ушкоджень і ін.), варто звернути увагу на форми провини – умисел, намір, необережність, простий випадок (див. ст. 295–322), а також на такі склади злочинів, як кваліфікована крадіжка, що каралася стратою, злісне банкрутство (ст. 409), робітничий страйк (ст. 415, 416), зрада дружини чоловікові (ст. 337) тощо.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 11, 12, 49, 82, 105.

Тема № 8: Особливості державно–правового розвитку провідних зарубіжних країн у XX ст.

Семінарське заняття № 10: Веймарська конституція 1919 р. Законодавство нацистської Німеччини

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про демократичні принципи, що містяться у Конституції 1919 р., інститути системи органів державної влади, особливості їхньої діяльності у Веймарській республіці, а також наступні кардинальні зміни форми німецької держави, правової системи країни внаслідок зміни політичного режиму: від демократично–республіканського до тоталітарного нацистського.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Веймарська конституція 1919 р.: історія створення, загальна характеристика.
2. Державний лад Німеччини за Веймарською конституцією 1919 р. Парламентсько–республіканська форма правління та федерально–адміністративна форма державного устрою. Демократичні права та свободи за Конституцією 1919 р.

3. Крах Веймарської республіки в умовах встановлення нацистської диктатури у 1933 р.

4. Законодавство нацистської Німеччини. Система органів державного управління. Діяльність терористичних репресивних органів.

Теми рефератів:

1. Листопадова революція 1918 р. у Німеччині.
2. Правовий статус особистості за Веймарською конституцією 1919 р.
3. Репресивний апарат нацистської Німеччини.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи історію створення Веймарської конституції 1919 р. необхідно з'ясувати співвідношення соціально–політичних сил Німеччини, що склалося внаслідок революційних подій 1918–1919 рр., звернувши особливу увагу на розміщення сил в Установчих зборах, на характер політико–правових установок тих партій, партійних фракцій, які брали безпосередню участь у розробці Конституції. Конституція 1919 р. стала одним із найдемократичніших правових документів свого часу. Її головний зміст відбився у тих компромісних положеннях, які закликали до затвердження «народного суверенітету», «громадянського миру», «співробітництва усіх класів», до «свободи» і «справедливості». Досліджуючи особливості форми держави у Веймарській республіці, необхідно виявити (на основі аналізу відповідних статей Конституції) відмінність її федерального устрою від федерального устрою Німеччини за Конституцією 1871 р., чітко визначити форму правління, а також характер політичного режиму, методи здійснення державної влади.

Здійснюючи аналіз системи вищих органів влади потрібно розглянути демократичний порядок їхнього формування, обсяг повноважень рейхстагу як органу народного представництва, рейхсрату як органа представництва земель і президента, якому формально приділялася роль «позапартійного арбітра».

Досліджуючи специфічні риси німецького федерально–адміністративного устрою, необхідно показати, як Веймарська республіка шляхом запровадження нових принципів створення верхньої палати парламенту, а також складного принципу розподілу законодавчих прав між імперією й землями (ст. 6–12), заснованого на головному постулаті: «імперське право має перевагу перед правом земель» (ст. 13), переборювала традиційний політичний гегемонізм Пруссії.

При виявленні характерних рис Веймарської конституції, її принципових відмінностей від Конституції Німецької імперії 1871 р. варто звернути увагу на широке коло демократичних прав і свобод німецьких громадян, особливо на соціальні права, на принципово нове трактування права власності (ст. 153), на норми трудового права (ст. 157, 159, 165 та ін.), соціального забезпечення (ст. 161 та ін.), на право робітників брати участь у визначенні господарської політики держави (ст. 165). Веймарська конституція 1919 р. відкривала, таким чином, нову сторінку в галузі прав і свобод громадян шляхом надання соціальним правам (другому поколінню прав і свобод) конституційного статусу, що прямо було пов'язано з особливостями Листопадової революції 1918 р. у Німеччині. Курсантам варто охарактеризувати також ті історичні обставини, внаслідок яких демократичні права та свободи,

проголошені Веймарською конституцією 1919 р. не були втілені в життя (відсутність необхідної економічної бази, належного рівня суспільної свідомості, політичної стабільності, збереження у післявоєнній Німеччині дореволюційного бюрократичного апарату тощо).

Відповідаючи на третє питання плану потрібно у першу чергу відзначити ті соціально–економічні, соціально–психологічні, політичні, ідеологічні фактори, які вкрай загострювали кризову ситуацію у Веймарській республіці, а також ті положення Конституції 1919 р., які сприяли політичній нестабільності у державі й у кінцевому результаті призвели до встановлення тоталітарного нацистського режиму в країні. Маються на увазі насамперед ст. 48 Конституції про надзвичайний стан, а також ті статті, які стосувалися широких повноважень президента, у тому числі його права призначати усіх вищих посадових осіб імперії, включаючи канцлера (ст. 46, 53 тощо), скасовувати за допомогою референдуму закони, прийняті рейхстагом (ст. 73) та ін.

Даючи відповідь на четверте питання курсантам слід насамперед прояснити питання про легітимність приходу А. Гітлера до влади в 1933 р., а потім ретельно дослідити, як змінився юридичний і фактичний статус уряду в державному механізмі нацистської «республіки», особливо в останні роки її існування. Із загальної маси законів гітлерівської Німеччини необхідно виділити ті акти й положення, які свідчили про принципову зміну форми держави, її політичного режиму, способів здійснення державної влади при фактично повній ліквідації демократичних принципів та інститутів Веймарської конституції 1919 р. Їх можна поділити на кілька груп. Перша група актів стосувалася змін у політичній системі Німеччини, у тому числі затвердження монопольного становища НСРПН (нацистської партії) у суспільстві й державі та ліквідації усіх політичних партій і рухів (молодіжних, жіночих та ін.), окрім нацистських. Друга – законодавчо закріплювала всевладдя «вождя партії й народу» А. Гітлера, зосередження в руках фюрера усіх вищих державних і партійних посад. Третя група законів ставила своєю метою зміни у формі правління (при формальному збереженні республіканського ладу) і руйнування федеративного державного устрою. Четверта – була присвячена діяльності репресивних органів і терористичних методів та засобам здійснення внутрішньої та зовнішньої політики. П'ята – була спрямована на перебудову державних органів, військової машини і їхніх функцій з метою здійснення агресивних зовнішньополітичних завдань.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 2, 42, 49, 51, 56.

Семінарське заняття № 11: «Новий курс» президента Рузвельта у США

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про «Новий курс» Ф. Рузвельта; проаналізувати основні напрямки цієї політики та ознайомитися з законодавством вищезазначеного періоду

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика «Нового курсу» Ф. Рузвельта у США.
2. Аграрна політика. Закон про поліпшення становища у сільському господарстві 12 травня 1933 р.
3. Відбудова промисловості. Закон про відбудову національної економіки від 16 липня 1933 р.
4. Розвиток трудового та соціального законодавства. Закон Вагнера 1935 р.

Теми рефератів:

1. Боротьба з безробіттям в період «Нового курсу» Рузвельта.
2. Кодекси чесної конкуренції США.

Методичні рекомендації:

При відповіді на перше питання, курсантам необхідно усвідомити, яке значення мав «Новий курс» Рузвельта для історії США. В XX ст. у діяльності американської держави з'явилися нові напрямки. Посилилося державне втручання в економіку. Необхідність в цьому була усвідомлена в 30-ті роки, коли в країні панувала велика економічна криза. В США промислове виробництво знизилося до 56 %, національних дохід зменшився на 48 %, збанкрутіли 40 % банків. Близько 17 млн. осіб втратили роботу. В таких умовах на чергових президентських виборах 1932 р. переміг Франклін Делано Рузвельт – кандидат від демократичної партії. Він виступив с нової програмою, яка отримала назву «Новий курс». Реалізація програми почалася майже одночасно в усіх найважливіших сферах економічних та соціальних відносин. «Новий курс» провадився за такими основними напрямками: відбудова банківської фінансової системи; відбудова промисловості; боротьба з безробіттям; розвиток трудового та соціального законодавства; аграрна політика.

Переходячи до розгляду другого питання, необхідно зазначити, що аграрна політика була одним з основних напрямків «Нового курсу». Вона знайшла своє втілення в Законі про поліпшення становища у сільському господарстві від 12 травня 1933 р. Був створений спеціальний орган – адміністрація регулювання сільського господарства, офіційною метою якого було регулювання цін на усі види сільськогосподарської продукції, за винятком тютюну, і доведення їх до рівня цін довоєнного періоду з серпня 1909 р. по липень 1914 р. Щоб збалансувати ціни, встановлювався відсоток скорочення засівних площ фермерами з виплатою компенсації за необроблені землі та скорочення поголів'я скота (зменшення товарної маси повинно було підняти ціни до рівня, яке б забезпечувало рентабельність середніх, а також малих ферм, щоб попередити їх розорення). Одночасно заохочувалося знищення частини вже отриманого врожаю, за що видавалася премія. Були скорочені відсотки з іпотечної заборгованості фермерів.

Розглядаючи третє питання, слід звернути увагу на нові закони, що стосуються відбудови промисловості, які були прийняті в період «Нового курсу». Відновлення промисловості покладалося на спеціально утворену установу – Національну адміністрацію з відновлення промисловості. 16 липня 1933 р. з метою знищення

«руйнівної конкуренції» і досягнення миру в промисловості був прийнятий Закон про відбудову національної економіки, який передбачав, що уся промисловість була поділена на 17 груп, діяльність кожної з них була врегульована нормативними актами, які були складені у терміновому порядку – «Кодексами чесної конкуренції» (наприклад, Кодекс про справедливу конкуренцію для бавовняної текстильної промисловості 17 липня 1933 р.), які визначали квоту продукції, розподіл ринків збуту, ціни, умов кредиту, тривалості робочого часу, рівня заробітної плати тощо. Кодекси після їх схвалення і скріплення підписом президента набували для даної групи підприємств силу закону.

Готуючись до відповіді на останнє запитання, необхідно зупинитися на тому, що в цей час намітився важливий крок у розвитку трудового та соціального законодавства. Крім того, більшість справ, які стосуються відносин між робітником та працедавцем, розглядалися судами на підставі загальних принципів зобов'язального права, не враховуючи фактичну соціально-економічну нерівність сторін у договорі. Так, у цей період були прийнята низка законів, а саме: Закон Норріса – Лагардія 1932 р. (забороняв підприємцю примушувати робітників підписувати контракти, які зобов'язують їх не вступати до профспілки), Закон про соціальне забезпечення (передбачав створення Управління по соціальному страхуванню; розрахунок пенсії за віком; формування пенсійного фонду шляхом встановлення нового додаткового виду податку), Закон про справедливий найм робочої сили (фіксував максимальну тривалість робочого часу для деяких груп робітників та мінімум заробітної плати). Однак, найважливішим законом того періоду, що стосується трудового права є Закон Вагнера 5 липня 1935 р. Закон Вагнера вперше в історії США офіційно визнавав права профспілок і передбачав законодавчі гарантії цих прав. При цьому заборонялося кримінальне переслідування робітників за створення профспілок, підприємці зобов'язувалися укладати з профспілками колективні договори і не приймати на роботу осіб, які не входять до складу профспілок, які підписали колективний договір. Для контролю Закону було створене Національне управління по трудовим відносинам і складалося з трьох членів, які призначалися президентом за порадою та з дозволу Сената. Відповідно за Закону Вагнера : «Особи, які працюють по найму, мають право на самоорганізацію, на створення робочих організацій, на вступ до цих організацій чи надання допомоги, на підписання колективних договорів» тощо.

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 22, 25, 39, 47, 51.

Семінарське заняття № 12: Четверта та п'ята республіки у Франції

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про законодавство періоду Четвертої та П'ятої Республіки у Франції; проаналізувати зміст Конституцій 1946 р. та 1958 р.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Законодавство Четвертої республіки у Франції. Конституція Франції 1946 р.
2. Повноваження президента та парламенту за Конституцією Франції 1946 р.
2. Право П'ятої республіки у Франції. Конституція Франції 1958 р.
4. Повноваження Президента та Уряду за Конституцією Франції 1946 р.

Теми рефератів:

1. Повноваження Ради Міністрів за Конституцією Франції 1946 року.
2. Повноваження Парламенту за Конституцією Франції 1958 р.
3. Конституційна Рада: склад та повноваження.

Методичні рекомендації:

При відповіді на перше питання, необхідно звернути увагу на те, що законодавство Четвертої республіки у Франції представлено Конституцією 1946 року. У квітні 1946 року проект конституції, побудований на комуністичних засадах (однопалатний парламент, обмеження президентської влади тощо) був схвалений Установчими зборами, але на референдумі 5 травня 1946 р. був відхилений більшістю французів. У червні 1946 р. відбулися нові вибори до Установчих зборів. Другий проект був компромісним, він ураховував платформи різних політичних партій і на референдумі 13 жовтня 1946 р. був затверджений. Нові конституція була п'ятнадцятою в історії Франції. У своїй преамбулі Конституція 1946 р. проголошувала важливі «економічні, політичні і соціальні принципи». Жінкам гарантувалися у всіх галузях рівні права з чоловіками; кожен повинен працювати і мати право на одержання посади; гарантувалося право на утворення профспілок і роботу в них («кожна людина має право захищати свої права та свої інтереси через діяльність профспілок»), на страйк, на колективний договір тощо. Організація «суспільної безкоштовної і світської освіти всіх ступенів» проголошувалась обов'язком держави. За формою правління Франція визнавалась «світською, демократичною і соціальною» парламентською республікою. Декларувалася соціальна допомога дітям, матерям, інвалідам тощо.

Розглядаючи друге питання, слід звернути увагу на глава II та III Конституції Франції 1946 року, у яких містяться повноваження відповідно Парламенту та Президента. Парламент повинен був складатися з двох палат: Національних Зборів та Ради Республіки (ст. 5). Національні Збори обиралися на засадах загального та прямого виборчого права на п'ять років, Рада Республіки – комунами і департаментами на засадах загального і непрямого виборчого права; кількість членів Ради Республіки не може бути меншим ніж 250 і більше 320 (ст. 6). Одна особа не може бути одночасно членом і Національних Зборів і Ради Республіки (ст. 24). Національні Збори – має право приймати закони; не може передавати це право (ст. 13). Рада Республіки отримала лише дорадчі функції (розглядати законопроекти, які прийняті Національними Зборами). Свій висновок Рада Республіки повинна дати у двомісячний термін. Отже, Верхня палата лише вносила поправки до законопроектів, прийнятих Національними Зборами.

Президент Республіки обирається Парламентом, строком на 7 років та може бути переобраним ще на один строк (ст. 29). Президент має досить широкі повноваження: він призначає голову уряду, державних радників, членів Верховної Ради та Комітету Національної оборони, директорів центральних відомств та ін. Президент підписує та ратифікує міжнародні договори (ст. 31). Президент промульгує закони протягом десяти днів, але цей строк може бути скорочений до 5 діб, у разі оголошення терміновості Національними Зборами (ст. 36). Варта звернути увагу на те, що кожен акт Президента підписувався головою Ради міністрів і одним із міністрів (ст. 38).

При опрацюванні третього питання, слід відзначити, що безпосередньою причиною відміни Конституції 1946 р. стали події у Алжирі. У квітні – травні 1958 р. спалахує заколот військових у Алжирі. За таких умов 1 червня 1958 р. парламент доручає генералу де Голлю сформувати уряд і надає йому надзвичайні повноваження. Де Голль розпускає Національні збори на «канікули» і створює комісію для підготовки нової Конституції. Через 20 днів проект Конституції був готовий, а 28 вересня він був схвалений на референдумі. 6 жовтня 1958 р. Конституція П'ятої республіки набрала чинності. Структура Конституції 1958 р. відрізняється від структури Конституції 1946 р.: вона побудована за схемою: президент – уряд – парламент. Перший розділ Конституції присвячений суверенітету. Відповідно до ст. 2 «Франція є неподільною, світською, демократичною, соціальною Республікою. Національний емблема – триколовий прапор (синій, білий, червоний). Девіз Республіки: «Незалежність, Рівність, Братство». Національний Суверенітет належить народу. Голосування може бути прямим та непрямым залежно від умов, передбачених Конституцією (ст. 3).

Розглядаючи останнє питання, необхідно звернути увагу на Розділи II та III Конституції Франції 1958 р. Так, у II Розділі зазначено правовий статус та повноваження Президента. Так, Президент є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, дотримання угод Співтовариства і договорів (ст. 5); призначає Прем'єр-міністра, за пропозицією Прем'єр-міністра призначає інших членів Уряду (ст. 8), головує в Раді Міністрів; є головою Збройних сил; обнародує закони Республіки протягом 15 діб (він може до закінчення цього терміну вимагати від Парламенту нового обговорення закону); має право передати на референдум законопроект, що стосується організації державної влади; може достроково розпустити Національні Збори тощо. Слід звернути також на повноваження Президента, передбачені ст. 16 Конституції.

Уряд займає друге місце у державному механізмі П'ятої Республіки. Відповідно до ст. 20 «Уряд визначає та здійснює політику Нації». У його розпорядженні заходяться адміністративні органи та збройні сили. Уряд відповідальний перед парламентом. Особливе місце займає Прем'єр-міністр: він керує діяльністю уряду, несе відповідальність за національну оборону, забезпечує виконання законів тощо. У деяких випадках він може головувати замість Президента на засіданні Ради Міністрів за дорученням Президента (ст. 21).

Література:

Основна: 1-8.

Допоміжна: 21, 43, 51, 69, 106.

1.

Семінарське заняття № 13: Конституція Індії 1949 р.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про боротьбу індійців за незалежність **1936-1946 роках**; проаналізувати зміст Конституції **Індії 1949 р.**

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Боротьба індійців за незалежність у 1936-1946 роках.
2. Опрацювання і прийняття Акта про незалежність Індії 1947 р.
3. Конституція Індії 1949 р.:
  - а) опрацювання, прийняття і набуття чинності Конституцією Індії;
  - б) система органів влади і управління за Конституцією Індії.
4. Історичне значення Конституції Індії 1949 р.

Теми для рефератів:

1. Національний конгрес і боротьба за незалежність Індії.
2. Сатьяграха — засіб для практичного і свідомого порушення несправедливих законів.

Література:

Основна: 1 – 8.

Додаткова: 5, 25, 28, 52, 60.

4. Інформаційне та методичне забезпечення

Основна:

1. : .
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В. П. Глиняний. - К. : Істина, 2010. – 768 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : рекомендовано МОН України / [за ред. Л. М. Маймескулова]. – Харків: Право, 2011. – 520 с.

4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник : рекомендовано МОН України / М. М. Страхов. — Київ : Ін Юре, 2003. — 584 с.
5. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія : рекомендовано МОН України / за ред. В. Д. Гончаренка. — Київ : Ін Юре, 2002. — 716 с.
6. Історія держави і права зарубіжних країн : правові джерела : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / упоряд. Г. І. Трофанчук. — Київ : Юрінком Інтер, 2008. — 348 с.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / П. П. Музиченко. — Київ : Знання, 2007. — 472 с.
8. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / Н. М. Хома. — Львів : Магнолія, 2008. — 476 с.

Допоміжна:

Підручники та посібники

1. Глиняний В. П. История государства и права зарубежных стран. — Ч. 1. — Х.: Одиссей, 2001. — 828 с.
2. Крестовская Н.М. История государства и права зарубежных стран. Практикум. — Х.: Одиссей, 2002 — 428 с.
3. Макарчук В. С. Загальна історія держави та права зарубіжних країн. — К.: Ін Юре, 2001. — 624 с.
4. Рубаник В. Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн. — Х.: Одиссей, 2003. — 386 с.
5. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн. - Київ, 2002.

Монографії

6. Балух, В.О. та Коцур, В.П., 2005. Історія Стародавнього Риму. Навч. пос. Чернівці: «Книги – XXI».
7. Бернхем, В., 1999. Вступ до правової системи США. Київ: Україна.
8. Бойко І.Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.). — Львів, 2009. — 628 с.
9. Войтович Л. В., 2011. Історія Візантії. Вступ до візантистики. Львів: Апріорі.
10. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. — перша половина VI ст. н. е.). — Харків, 2006, — 352 с.
11. Дейвіс, Н., 2012. Європа: Історія. Переклад з англійської П. Таращук, О. Коваленко. Київ: Основи.
12. Іваницька, О.П., 2011. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002): навчальний посібник. Вінниця.
13. Лубський, В.І., 1997. Мусульманське право: Курс лекцій для студентів вузів. Київ: Вентурі.
14. Орач, Є.М. та Тищик, Б.Й., 2012. Римське приватне право. Підручник. Київ: Ін Юре.
15. Підпригора О.А. Основи римського приватного права. - К.: ВШ, 1990.

16. Проценко, О. та Лісовий, В. упоряд., 2008. Консерватизм: Антологія. Київ: Простір, Смолоскип.
17. Правовий звичай як джерело українського права IX-XII ст. / за ред. І.Б.Усенко. – К., 2006. – 279 с.
18. Ригіна, О.М., 2011. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки: Новітній час (1914 – 2008 рр.): Курс лекцій. Дрогобич: Вид-во «Коло».
19. Рубель, В.А., 2007. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Прес.
20. Сіваш О. М. Питання суверенітету в актах Великої французької революції і Священного союзу / О. М. Сіваш // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб.: акад. зб. наук. праць / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Вип. 115. – С. 206-215.
21. Страхов М. М. Основні закономірності становлення буржуазної держави і права у провідних країнах Європи і в Північній Америці / М. М. Страхов. – К. : НМК ВО, 1991. – 90 с.
22. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809 – 1918: історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Тейлор [пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко]. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.
23. Тищик Б. Становлення американського конституціоналізму: прийняття Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки 1776 р. (до 240-річчя проголошення) / Б. Тищик // Право України : юрид. журн. – 2016. – № 4. – С. 157-166.
24. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посібник / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 348 с.
25. Тищик Б. Й., Орач Є. М. Основи римського приватного права : курс лекцій / Б. Й. Тищик, Є. М. Орач. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 269 с.
26. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 400 с.
27. Урсуляк О. В. Австрійський закон про введення суду присяжних 1869 р. : історико-правовий аналіз / О. В. Урсуляк // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – 2014. – № 2. – С. 62-65.
28. Федоров К. Г. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для студентів юрид. вищ. навч. закладів і фак. / К. Г. Федоров [Ред. О. В. Василенко]. – К. : Вища школа, 1994. – 463 с.
29. Харитонов Є. О. Римське приватне право: конспект лекцій. Практикум / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Т. Є. Матвеєнко та ін. – Х. : Одиссей, 2000. – 272 с.
30. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] : рекомендовано МОН України / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів : «Магнолія 2006», 2007. – 480 с.

31. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / О. О. Шевченко [Відп. ред. Борис І. Д.]. – К. : ВЕНТУРІ, 1997. – 303 с.
32. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія : / О. О. Шевченко, [відп. ред. І. Д. Борис]. – Київ : Вентурі, 1998. – 255 с.
33. Шигаль Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн : [курс лекцій] / Д. А. Шигаль. – Х. : ФІНН, 2010. – 340 с.
34. Шимон, С.І., 2006. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: КНЕУ.
35. Юнін О. С. Історичний аспект формування поліцейських підрозділів провідних країн світу / О. С. Юнін // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 255-257.
36. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998-2004.
37. Юридичні терміни : Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін., 2-е вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
38. Янковий М. О. Витоки та розвиток уявлень про допит в історії зарубіжного й вітчизняного права / М. О. Янковий // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 230-232.

10.2. Інформаційні ресурси

1. // <http://www.un.org/en/>.
2. http://www.twirpx.com/files/law/igp_sng/ukraine/
3. <http://www.ukrhyst.at.ua/publ/35>.
4. <http://historians.in.ua/>
5. "Incunabula" // <http://incunabula1.narod.ru/temkatrus/antavt.htm>.
6. // <http://gumilevica.kulichki.net/MUA/index.html>.
7. Internet Modern History Sourcebook // <http://www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook.asp>.
8. // <http://www.info-library.com.ua/>.
9. " Vuzlib.net" // <http://www.history.vuzlib.org/>.
// <http://www.info-library.com.ua/>.